

Kompasi razvoja – kratek pogled v zgodovino

Matjaž Hanžek

Svetovna in finančna kriza je v središče zanimanja prinesla marsikaj, kar je bilo zaradi ideologije o možnosti neskončni gospodarske rasti prej prikrito, marginalizirano ali celo zasmehovano. Med temi v zavesti svetovnih urejevalcev razvoja zanemarjenimi področji mišljenja je bilo tudi pomembno vprašanje o tem, ali je razvoj, ki smo ga živeli zadnja desetletja, res možen in smiseln. Je rast ekonomije, ki je prepuščena le regulaciji trga, res najboljša možna pot človeštva? So stranski učinki na okolje in družbo, ki jih taka nekontrolirana rast povzroča, res le zanemarljiva stranska škoda, ki jo bosta narava in družba sami popravili brez velikih naporov? Je blaginja človeštva res odvisna le od čim večje proizvodnje materialnih dobrin? In še mnogo je prej zanemarnjenih vprašanj, ki so se »naenkrat« pojavila pred strokovnimi in laičnimi javnostmi.

Da ne bi bil napačno razumljen: ta vprašanja so bila pri množici raziskovalcev z različnih področij prisotna že desetletja; ves čas so mnogi, predvsem strokovnjaki, ki so se ukvarjali z okoljem ali družbenimi problemi, opozarjali nanje. A razen v redkih, razvojnim vprašanjem naklonjenih časih, so bili ti razvojni problemi s strani kapitala in njim podrejenim "razvojnimi" politikami skorajda zasmehovani, pripisani raznim sanjačem ali celo ideologom katastrofe.¹ Ti problemi so se ob pojavu svetovne krize skoncentrirali v enem vprašanju: ali je bruto domači proizvod (BDP) res prava mera razvoja in če ni, s čim ga nadomestiti. Skoraj čez noč so se začele pojavljati kritike BDP-ja kot kazalca razvoja; še več: pogosto je bil BDP "kriv" za krizo, vse glasnejše pa so postajale tudi zahteve, da je BDP potrebno ukiniti in ga nadomestiti s kakšno drugo, boljšo mero razvoja.

Pa je res, da je BDP "kriv" za sedanje razvojne probleme? Bo njegova enostavna zamenjava s čim drugim prinesla boljše življenje in bolj trajnostni razvoj? Moje mnenje je, da ne. BDP ni »kriv« za probleme, je le simbol za napačni pogled na razvoj oziroma pogled, ki blaginjo ljudi še vedno postavlja v okvire industrijske družbe, čeprav smo, vsaj v materialno bogatejših družbah, industrijsko fazo razvoja že prešli in je nujno potrebno razumeti razvoj širše kot le povečevanje materialnega standarda ljudi. Z drugačnim pogledom na razvoj, kjer je ekonomija le en, sicer zelo pomemben segment družbe, z drugačnimi cilji in novo definiranim pojmom blaginje, z odgovornejšo in bolj aktivno vlogo države pa je potrebno določiti tudi nove kazalce razvoja, kjer bo lahko BDP zavzel mesto, ki mu pripada.

Pred tridesetimi leti je bilo zapisano: "Ob vedno hitrejših in večjih socialnih in ekonomskih spremembah družbe ter ob uveljavljanju spoznanja o nujnosti zavestnega usmerjanja razvojnih tokov te družbe, se tudi vedno bolj izraža potreba po vzpostavitvi dogovorjenega sistema kazalcev, ki bi omogočali zanesljivo spremljanje in ugotavljanje stanj in sprememb različnih segmentov družbe. Taki kazalci naj bi poleg funkcije spremljanja stanja razvoja družbe in njenih posameznih delov omogočali

¹ Dovolj je že pogledati nekatere reakcije na najbolj znano raziskavo Rimskega kluba, Meje rasti

tudi napovedovanje možnih smeri in intenzitete razvojnih sprememb družbe, ter bili osnova za analizo interakcij in medsebojnih vplivov najpomembnejših področij življenja." (Hanžek, 1980). To je bil čas prepričanja, da je tudi država odgovorna za razvoj, ki je več kot le ekonomska rast. Že v petdesetih letih dvajsetega stoletja so se pojavljali glasovi, ki so opozarjali na pogosto škodljive posledice, ki jih prehitra, predvsem pa nenačrtovana industrializacija povzroča v okolju. Ta najprej sporadična opozorila pa so v šestdesetih dobivala tudi vedno bolj znanstvene dokaze, ki so bili kot opozorila objavljeni v vrsti knjig. Tu naj opozorim le na najbolj odmevno delo Rimskega kluba Meje rasti (Meadows at all, 1972). Tem opozorilom, ki so prihajala iz okoljske problematike,² pa so se začela pridruževati tudi opozorila o uničevanju socialnega tkiva – opozorila, ki jih lahko nekontrolirano materialno bogatenje povzroča v družbenem okolju. Kljub v celoti vedno bogatejši družbi se je povečevala neenakost povezana z revščino posameznih slojev, izključevanje, brezposelnost ipd. Ker pa je bil to tudi čas nenapisanega pakta med kapitalom, delom in državo, se je vedno bolj krepilo tudi prepričanje, da je **vloga države** ta konflikt preprečiti z racionalno razvojno politiko.

Negativni vplivi ekonomskega razvoja na okolje in družbo so v prvi vrsti porajali dvom absolutnosti **povezave ekonomske rasti in blaginje ljudi**. Raziskovalci z različnih področij so pri tem ugotovili, da BDP kot mera ekonomskega razvoja lahko zadovoljivo določi stopnjo razvitosti družbe kot tudi blaginjo prebivalcev le do določene ekonomske stopnje razvoja, oziroma le takrat, ko je družba še (materialno) revna. Ko družbeni proizvod preseže neko minimalno mejo razvitosti, postanejo ekonomska merila nezadostna. Tako je npr. Liu (1974) z analizo razvoja petdesetih ameriških držav in primerjavo z njihovih narodnih dohodkov na prebivalca zaključil, da so le države na dnu ekonomske razvitosti na dnu tudi po ostalih karakteristikah. Nad neko minimalno ekonomsko razvitostjo pa ni obstajala nikakršna zakonita povezava v gibanju ekonomske razvitosti z razvitostjo na ostalih področjih. Podobno je ugotavljala tudi vrsta drugih raziskovalcev, kar je pripeljalo do prepričanja o tem, da za merjenje družbenega razvoja potrebuje država poleg ekonomskih tudi druge kazalce, ki bodo dodatno osvetlili stanje in razvoj posamezne družbe.

Da bi lahko ugotavljali kompleksen razvoj, so se začela raziskovanja o tem, kaj v resnici je razvoj, kaj ga poganja, kako ga meriti in podobno. Za to je bilo potrebno ponovno določiti **cilje razvoja**, saj le ekonomska moč ni povedala dovolj. S tem pa je prišlo do **povezanosti** oziroma **odvisnosti kazalcev s cilji**. Kot cilj razvoja je bila sprejeta blaginja prebivalcev, ekonomija pa le eno, sicer izredno pomembno, sredstvo za doseganje blaginje. Ker le ekonomska moč države ni bila dovolj za določanje blaginje ljudi, se je začelo postavljati naslednje vprašanje: katera področja človekovega življenja imajo najpomembnejši vpliv na blaginjo in kako ta področja meriti. Najpomembnejša raziskave, ki so se dogajale na tem področju, so bile "gibanje socialnih indikatorjev", v večini skoncentrirano okoli revije Social Indicators Research, ustanovljene 1974 predvsem za namene publiciranja rezultatov raziskovanja in merjenja kakovosti življenja. Čeprav so raziskovalci ponujali različne koncepte blaginje, so vsi izhajali iz podobnih izhodišč:

1. blaginja ljudi ni le ekonomska rast,
2. država mora imeti aktivno vlogo pri zagotavljanju možnosti blaginje in
1. za to mora imeti inštrumente za merjenje blaginje.

Marss (1994) je zapisal: "**Socialni indikatorji** (SI) so statistike neposrednega normativnega interesa, ki olajšajo natančno sodbo o pogojih najpomembnejših aspektov življenja. So neposredna mera blaginje in omogočajo oceno, kakšne so spremembe. Dajejo sliko napredka in omogočajo ocenjevati socialno politiko. SI poskušajo razviti mero za socialni napredek, določiti politiko, ki bi bila najprimernejša za

² V tem besedilu v nadaljevanju načrtno izpuščam okoljsko problematiko, čeprav so se na tem področju najprej pojavljala opozorila o problemih, ki jih prinaša nekontrolirana rast oziroma filozofija le količinske rasti. O tej problematiki je bilo v okviru razgovorov Umanotere že mnogo povedanega.

družbeni napredek, poskušajo razviti metodologijo za izbiro med politikami, ki vplivajo na različne dimenzije družbenega napredka."

Najpomembnejši prispevek gibanja za socialne indikatorje je bila določitev osnovnih kriterijev za določanje kazalcev razvoja. Čeprav so nekateri raziskovalci poskušali zgraditi enotni kazalec, ki bi prikazoval razvoj celotne družbe, so najpomembnejša prizadevanja vseeno ostala na ravni določevanja kazalcev posameznih družbenih področij. Pokrivali so zelo široko in kompleksno področje od znanosti, izobraževanja, blaginje, demografije, mobilnosti pa tudi zadovoljenosti materialnih potreb ljudi. Za ocenjevanje stanja naj bi uporabljali tako mehke, subjektivne podatke (dobljene z javnomnenjskimi anketami) kot trde, objektivne podatke iz raznih statistik. Kazalci naj bi bili operacionalni, razumljivi in globalni ter istočasno lokalni. Podobne poti je začel tudi OECD; leta 1971 so začeli s poskusi definirati **elemente blaginje** in vzpostaviti **zbirko mednarodno primerljivih socialnih indikatorjev**, ki se nekajkrat popravljena uporablja še danes.

Že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je Allard (1975) ponudil enega prvih celostnih konceptov socialnega razvoja, ki ga poznamo po formuli: **imeti, ljubiti, biti**,³ kar pomeni, da je življenje sestavljeno iz treh najpomembnejših dimenzij: zadovoljevanje materialnih potreb – imeti, zadovoljevanje societalnih potreb ali potrebo po pripadnosti – ljubiti in potrebo po samouresničevanju ali ustvarjanju – biti. Ta koncept je sprva nastal kot neke vrste reakcija oziroma dopolnitev koncepta "level of living", ki se je osredotočal predvsem na resurse, ki so posamezniku na voljo ali s katerimi lahko razpolaga za zadovoljevanje svojih potreb. Allard je smatral, da je ta pristop preveč ozek, zato ga je, izhajajoč iz teorije osnovnih potreb, razširil in mu dal širši opis življenjskih pogojev.

Sledeč Allardu je pojem "imeti" najbližje konceptu resursov in se nanaša na materialne življenjske pogoje, ki so nujni za preživetje (materialna varnost). Človek mora imeti obleko, stanovanje, hrano in podobno, če sploh hoče biološko preživeti. V ta sklop bi lahko uvrstili tudi dostopnost do storitev, ki jih država nudi posamezniku (šola, zdravstvo, zdravje). To dimenzijo pa lahko merimo s "trdimi" kazalci: ekonomsko stanje, število in velikost stanovanj, plače in podobno. Pojem "ljubiti" v Allardovi triadi zajema odnose posameznika z drugimi ljudmi, ki mu dajejo občutek pripadnosti in socialne ter kulturne identitete. Ta dimenzija zajema predvsem število, intenzivnost in kakovost stikov posameznika z drugimi ljudmi: v družini, s prijatelji in v soseski pa tudi širše. Temu je najbližje kasneje razvit koncept "socialnega kapitala", gre pa za odnos do drugih ljudi, za neke vrste "socialno sidro". "Biti" pa se nanaša na integracijo posameznika v širšo skupnost, osebno rast in možnost osebnega uveljavljanja v skupnosti in odnosa do narave. Allard (1973) je predlagal tudi metodo, kako ta koncept prevesti v indikatorje. Za tri osnovne dimenzije vrednot je predlagal štiri dimenzije zadovoljevanja potreb: ekonomija, moč (politični sistem, obramba, diplomacija in pravna varnost), integracijski podsistem (družina, vera in mreže združevanja in socialni transferji) in znanje (izobraževanje, raziskovanje in kultura). Na te dimenzije pa se naj bi nanašali posamezni kazalci – tako objektivni kot subjektivni.

V začetku devetdesetih so Združeni narodi začeli razvijati svoj razvojni projekt (United Nations Development Program - UNDP), ki promovira koncept razvoja na temelju razumevanja razvoja in blaginje v širšem pojmovanju kot le ekonomska rast. Že splošno sprejet je njihov kazalec razvitosti držav - **Indeks človekovega razvoja** (Human Development Index - HDI), ki v veliki meri nadomešča preveč enodimenzionalen kazalec BDP in njemu podobne, le na ekonomijo usmerjene kazalce. Ta sintetični kazalec je rezultat koncepta razumevanja družbenega razvoja te institucije, ki temelji na podmeni, da samo ekonomija, merjena bodisi BDP ali dobičkom ali čim drugim, ne more v celoti opisati, še manj pa usmerjati razvoja družbe. Za to je potrebno zadovoljiti tri osnovne pogoje: živeti

³ Žal v preteklih dvajsetih letih nekoliko zanemaren koncept se je zadnja leta začel ponovno uveljavljati pri raziskovanju kakovosti življenja v EU.

dolgo in zdravo življenje, biti izobražen in informiran in imeti dostop do temeljnih virov, ki so potrebni za primeren življenjski standard. HDI je zato sestavljen iz treh področij: BDP, izobrazba in zdravje. Ob tem kazalcu so razvili še druge izpeljanke iz osnovnega: GDI (Gender development indicator – po spolu prirejen HDI), GEM (Gender equality measure – merilo razporejenosti moči po spolu), HPI-1 in HPI-2 (indeks revščine za razvite in za nerazvite države). HDI je tudi mera, ki je do sedaj najbolj splošno sprejeta mera, ki jo uporabljajo države poleg BDP.

Od začetka devetdesetih let dalje je nastalo mnogo različnih kazalcev z željo ponuditi BDP-ju alternativno mero, ki bi vsebovala širši nabor podatkov, kot je le gospodarska rast. Vsi pa so izhajali iz pogledov raziskovalcev, kako vidijo razvoj in blaginjo ljudi. Na tem mestu vseh ne morem naštet, zato se bom na kratko ustavil le pri nekaterih.

Zeleni BDP je mera, ki gospodarsko rast zmanjšuje za "škodo", ki jo le-ta povzroča v okolju – torej neke vrste z okoljskimi stroški korigirana gospodarska rast. Izjemno kompleksen je **Indeks pravega napredka** (Geniune progress indicator – GPI), ki je prav zaradi obsežnosti, ko jo želi vkalkulirati v enotno mero, doživel največ kritik.

V zadnjem času je precej veliko pozornost javnosti (tako z odobravajočim kot z zaničevalnim predznakom) doživel kazalec **sreča** kot mera razvoja. Sam podatek o ravni sreče, ki jo občutijo ljudje, je mnenjski kazalec, pridobljen z javnomnenjskimi anketami, zato vzbuja mnogo pomislekov o njegovi objektivnosti. Je tudi uporabljen kot del kompleksnejših indikatorjev (Happiness economics, Gross national happiness, Happy Planet Index ipd.). Morda le omemba: Že v 17. stoletju je angleški ekonomist William Petty napisal, da je naloga politike najti take ekonomske ukrepe, ki zboljšujejo srečo vseh ljudi - srečo v smislu odpravljanja materialne revščine, ki je takrat pestila svet.

Na tem mestu tudi ne moremo mimo vrednot, ciljev razvoja in kazalcev, ki ta razvoj vrednotijo. Omenil bi predvsem dela Ingleharta in njegove skupine, ki razvoj povezuje z vrednotnim koordinatnim sistemom, ki ga določata po eni strani avtoriteta (tradicionalna in racionalno-legalna) ter vrednote (pomanjkanja in postmaterialne).

Obstaja še množica kazalcev, ki poskušajo prikazati razvoj bodisi v celoti ali pa le v posameznih družbenih podsistemih. Za vse pa je značilno, da izhajajo iz prepričanja, kot je rekel Sen, da "**moramo našo pozornost prenesti iz usmerjenosti le na dohodek in proizvod na stvari, v katere ljudje resnično verjamejo**. Dohodek in potrošno blago imajo le instrumentalno vrednost." Ko bomo določili, kaj so stvari, v katere resnično verjamejo, bomo lahko tudi določili instrumente, s katerimi jih bomo lahko merili.

Literatura

- Allard, E (1974): To have...
- Allard, E (1973): A Welfare Model for Selecting Indicators of national Development, Policy Science, pp. 63-74
- Erikson, R. (1978): Social mooring – an aspect of welfare, Swsdish institute for social research
- Inglehart, R. (1995). Changing Values, Economic Development and Political Change. V:
- Fundamental Values Across Nations, *International Social Science Journal*, 145, str. 379-403.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Hanžek. M. (1980): Vloga socialnih indikatorjev za analiziranje in usmerjanje družbenega razvoja, IB-revija

- Liu, Bien-Cieh (1974): Quality of Life Indicators: A preliminary Investigation, Social indicators Research 2, 189-208
- Meadows at all, (1972): The limits of growth, Universe Books, New York - Citirano
- Mars, R. Elliot (1974): The revolutionary and the marginal-positivist: does the social indicators movement open up mew possibilities for a dialogue? SIR 1-229-242 (str.14)
- Perception of living conditions in an enlarged Europe, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, european Commission,
- Sen, A. (1998): Mortality as an Indicator of Economic Succes or Failure, The Economic Journal, Blackwell Publisher, Oxford